



Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 4 Sayı: 17 Volume: 4 Issue: 17
Bahar 2011 Spring 2011

19. YÜZYILDA ANTALYA'DA KOLERA SALGINI

A CHOLERA EPIDEMIC IN ANTALYA IN THE 19th CENTURY

Mehmet AK*

Özet

Çağlardan beri var olan salgın hastalıklar insanları kırıp geçirmekle birlikte 1817'den itibaren ortaya çıkan kolera diğer salgınlarla kıyaslanamayacak derecede büyük yıkımlara yol açmıştır. Hindistan'dan dünyanın dört bir tarafına İngiliz gemileriyle taşınan hastalık, Osmanlı topraklarında ilk kez 1822'de görüldüğü gibi ticari münasebetler, göçler, savaşlar ve hac yoluyla yayılma imkanı bulmuştur. Dünya çapında belirli aralıklarla görülen salgınlar, Osmanlı topraklarına da bulaşarak hem nüfus hem de sosyo-ekonomik açıdan büyük kayıplara neden olmuştur. Antalya'da ilk kez 1866 yılında ortaya çıkan kolera salgınından sonra ikinci salgın dalgası 1894-1895 yıllarında yaşanırken bu defa öncekinden daha fazla vaka ve ölüm gerçekleşmiştir. Antalya'da yaşanan 1866 salgını sırasında salgına karşı gerekli tedbirleri alabilecek nitelikte tıp eğitimi almış bir tabip bile yokken, 1894-1895 salgını sırasında daha tedbirli davranılarak atanan tabiplerle hastaların tedavileri yapıp yurt dışından getirilen pulverizatörlerle hastalıklı ortamlar dezenfekte edildiği gibi hastalık kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Antalya'da 19. yüzyılın ilk yarısında bir karantina kontrol istasyonu yapılmış ve ortaya çıkan salgınlar sırasında şehre gelenler bu istasyonda muayene edilerek 10 gün karantina bekletilmiştir. Bunların yanı sıra Antalya'daki salgınlar esnasında şehre giriş ve çıkışlar yasaklanıp kordon uygulamasına gidilince Alanya ve Antalya ahalisi zarar ettikleri gerekçesiyle uygulamaya tepki göstermiştir. Diğer taraftan 1866 salgını esnasında karantina kontrol istasyonunda görevli tabip ve memur, şehre dönen gayrimüslimlerden zorla para topladıkları gerekçesiyle şikayet edilmiştir. Bir başka şikayet konusu da 1894-1895 salgını sırasında halkı, Kesikbeli Şosesinin yapımına sevk edip, halkın üşümesine ve gerekli tedbirleri almadığından koleranın yayılarak çevreye bulaşmasına neden olduğu gerekçesiyle Antalya Mutasarrıfı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kolera, Antalya, Teke, Karantina, Salgın.

Abstract

The epidemics have decimated human beings for ages. However, Cholera that has existed upwards 1817 had caused huge deaths comparing to other epidemics. The epidemic that British ships carry to every side of the world from India was seen in Ottoman Land first time in 1822. This epidemic had been spread to Ottoman Land by means of commercial relations, migrations, wars, and pilgrimages. The epidemics that are seen periodically all over the world had

* Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

caused huge lose in the population and socio-economic side by spreading to Ottoman Land. More cases and death occurred in the second epidemic wave that was seen in Antalya between 1894 and 1895 compared to the previous Cholera epidemic that has seen in this city first time in 1866. There were no doctors graduated from medicine in Antalya before the 1866 Epidemic. However, during the 1894-1895 Epidemic, the illness was controlled by appointed doctors by means of treating patients and disinfection of diseased areas with atomizers imported. A Quarantine Control Station was built in Antalya in the first half of the nineteenth century. During the epidemics, immigrants coming to Antalya were examined and kept 10 days in quarantine in this station. Moreover, when entrance and exit to the city were banned and the surroundings of Antalya was cordoned, residents of Antalya and Alanya protested the quarantine because of making loss. On the other hand, doctors and civil servants were responsible in this Quarantine Control Station. They were complained because of bribery from non-Muslims returned to the city during the 1866 Epidemic. During the 1894-1895 Epidemic, another complaint subject was about the Governor (Mutasarrıf) of Antalya. According to the complaint, the governor had made residents work in construction of the Macadamized Road of Kesikbeli. During the construction, the governor had caused to spread and transmission of Cholera because of not taking indispensable precaution.

Key Words: Cholera, Antalya, Teke, Quarantine, Epidemic.

Giriş

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda idari, mali ve askeri alanlar başta olmak üzere dünyada değişen dengelere uyum sağlamaya çalışırken bir taraftan da salgın hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu yüzyıl boyunca çoğu kez aynı dönemde Osmanlı Devletiyle birlikte diğer devletlerin de sınırları içerisinde çeşitli yollarla yayılarak insanları kırıp geçiren salgın hastalıklar, savaşlardan daha büyük yıkımlara neden olmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısına kadar büyük çaplı kırımlara yol açan veba, sağlık alanındaki gelişmelere paralel olarak ortadan kalkarken bu defa 1817'den sonra ortaya çıkan kolera, vebanın yerini aldığı gibi bu yüzyıl içerisinde belirli aralıklarla ortaya çıkıp Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika kıtalarını hemen hemen aynı ölçüde etkilerken hastalığın kıtalararası yaygınlığı ortak noktayı oluşturmuştur (Panzac, 1997: 1).

19. yüzyıl boyunca belirli aralıklarla dünyada büyük salgınlara yol açan koleranın kaynağı Hindistan olarak bilinmekle birlikte ilk olarak 1817 yılında Bengal'de ortaya çıkmış ve buradan dünyanın diğer bölgelerine yayılmıştır. Hindistan kaynaklı, "Asiatic Cholera" olarak bilinen tür, ticaret yollarını izleyerek tüm dünyaya yayılıp ciddi tahribatlara yol açarken "Cholera Europa" adı ile bilinen ve bir mevsim hastalığı niteliğinde olan tür ise daha fazla yaz ve sonbahar aylarında ortaya çıkıp Avrupa'da etkili olmuştur (Sarıyıldız, 1996: 1). 19. yüzyılda Avrupa kıtasında Fransa, İngiltere, Rusya ve Almanya başta olmak üzere patlak veren kolera salgınlarından dolayı çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Avrupa'da büyük çaplı ölümlere yol açan kolera hastalığı sanayileşme sürecine paralel olarak alt yapının yetersiz kalması sonrasında genellikle kanalizasyon ve atıklarla kirlenmiş suların içilmesiyle yaygınlık göstermiştir (Yıldırım, 2006: 19-20).

Kolera bulaşıcı bir bağırsak hastalığı olmakla birlikte bulaşma yollarının başında hastaların dışkıları ile kirlenmiş içme sularıyla meşrubat ve yiyecekler gelir.

Açıkça bir yerdeki temizlikle içme ve kullanma sularının sıhhi durumu kolera salgınının yayılmasında belirleyici rol oynar. Hastalığın yayılmasına ve tahribat yapmasına en müsait yerler alt yapısı yetersiz büyük şehirler olduğu gibi özellikle yoksulluğun kol gezdiği bakımsız yerlerle havasız, karanlık, nemli ve pislik içersindeki mekânlar hastalık için uygun ortamlardır. Kanalizasyonlar ve diğer atık suların akarsulara karışması ve bu kirli suların denizlere dökülmesi sonucunda uluslararası taşımacılık yapan gemiler hastalığın farklı bölgelere taşınmasında aracı rol oynamışlardır (Yıldırım, 2006: 18-19).

Hastalığın etkeni olan kolera mikrobu bağırsaklara yerleşerek uygun ortamda üremekle birlikte aşırı dışkı ve kusmaya neden olup hastanın su ve tuz kaybetmesine yol açar. Yaşanan su ve tuz kaybı neticesinde vücutta kuruma, kanda koyulaşma ve ürenin yükselmesi, kan basıncının düşmesi, idrarın azalması ve kesilmesi, kaslarda başlayan kramplar hastalığın başlıca belirtileri olup uygun tedavi yapılmazsa hastalık ölümle sonuçlanır (Dağlar, 2007: 368). Diğer taraftan Darphane-i Amire Kavaim-i Nakdiye Evrak Müdürü Ahmet Şefik Efendi, 7 Aralık 1894 tarihinde sadarete sunduğu belgede kolera hastalığının seyrini üç safhaya ayırmıştır. Hastalığın belirtilerini de baş dönmesi, göz kararması, kulaklarda çınlama, güç keskinliği ve kendinden geçme, karında başlayan ağrılarla kusma ve safra çıkarma yanında ortaya çıkan ishalle birlikte defalarca dışkı hissini belirmesi, idrara çıkma ve ateş ile devam eden sıhhsizlik, benzin solması ve halsizlikle birlikte adalelerdeki bitkinlik hissi olarak sıralamaktadır (BOA., İ.HUS., 32/1312.C/11).

19. yüzyıl boyunca belirli aralıklarla dünyanın birçok yerinde hemen hemen aynı dönemlerde seyreden kolera salgınlarından dolayı çok sayıda insan hayatını kaybederken koleradan ölen bir hastanın son anlarında gözlemlenen belirtilere bakıldığı zaman, yakıcı bir ateş hastanın içini kavururken bedeninin dışının buz kestiği, ölüm şeklinin bütün belirtileriyle boğulmayı andırdığı, kısa süre içinde cilt morarırken gözbebeklerinin kaybolduğu, kollar ve bacakların spazmla kasıldığı, vücudun karararak adeta mumyalaştığı belirtilmektedir (Dumont, 1999: 142).

Kaynağı Hindistan olmakla birlikte Basra Körfezi üzerinden Bağdat yoluyla Anadolu ve Akdeniz sahillerine ulaşan kolera hastalığı, Osmanlı topraklarında ilk kez 1822 yılında görülmüştür (Ayar, 2007: 22). Böylece Osmanlı Devleti sınırları içerisine giren hastalık 19. yüzyıl boyunca ticari münasebetler, göçler, savaşlar ve hac yoluyla Osmanlı topraklarına taşınmakla kalmamış belirli aralıklarla ortaya çıkıp nüfus açısından büyük yıkımlara neden olduğu gibi ekonomik açıdan da büyük kayıplara yol açmıştır (Dağlar, 2007: 368). Aynı zamanda bu salgınlar 19. yüzyılda nüfusun büyüme hızını da oldukça düşürmüştür (Karpas, 2003: 49).

Ulaşım alanında yaşanan gelişmelere paralel olarak halk kitlelerinin hareketliliğinin artması salgınların farklı alanlara yayılmasını hızlandırmıştır. Özellikle kâr hırsıyla hareket eden İngilizler, hastalığa rağmen gemilerle yolcu taşımaya devam edip Hindistan kaynaklı kolerayı hac yoluyla Hicaz'a getirdikleri halde İngiliz yetkililer bir türlü bunu kabul etmek istememişlerdir. Osmanlı Devleti ise hacdan dönen hacıların hastalığı diğer alanlara bulaştırmasını önlemek için gerekli tedbirleri almış ancak hac dolayısıyla mikrobun yayılıp yayılmadığı hususu sağlık konferansları ve diplomatik çevrelerde sıkça tartışılmıştır (Kuneralp, 1996: 497, 507). Hastalığın kıtalararası salgın halini alması devletleri ortak sağlık politikası izlemeye sevk etmiş ve uluslararası konferanslar düzenlenmiştir. Bu çerçevede 1865 yılında dünya çapında yaşanan büyük kolera salgını üzerine İstanbul'da 1866 yılında toplanan II.

Milletlerarası Sıhhiye Konferansında koleranın kaynağının Hindistan olduğu, Hicaza da oradan taşındığı kabul edilmiştir (Sarıyıldız, 1999: 296).

1. 1866 Salgını ve Antalya

Büyük çaplı kolera salgınlarından biri olan 1865 yılı salgınının kaynağı Hindistan olmakla birlikte deniz yoluyla Hicaz ve Mısır'a; buradan Avrupa'ya taşınırken, hacılar vasıtasıyla da Osmanlı Devletinin Anadolu ve Rumeli topraklarına yayılmıştır (Uludağ, 1938: 452). Bu salgının devamı niteliğinde olmak üzere 3 Ağustos 1866 tarihinde Antalya'da ilk kez kolera salgını ortaya çıkmıştır (BOA., A.MKT.MHM., 363/85). Salgın Antalya Karantina İdaresi tarafından Konya Valiliğine, valilikte durumu merkeze bildirince, merkezden hastalığa karşı alınacak sıhhi tedbirlere başlanması ve durum hakkında bilgi verilmesi emredilmiştir (BOA., A.MKT.MHM., 363/37). Antalya'da ortaya çıkan bu kolera salgını üzerine yeterli tedbir alınmadığından 8-10 kişi hayatını kaybedince halkın çoğu hastalık ve ölüm korkusuyla şehri terk edip etrafa dağılmıştır. Yaşanan bu kargaşa üzerine hastalığın çevreye de bulaştırıldığı endişesiyle karantina tabibinin emriyle Antalya çevresi kordon altına alınarak dışarıdan gelecek olanlara karantina uygulanması kararlaştırılmıştır. Salgın sonrasında halkın çoğunun şehri terk etmesi üzerine Teke Sancağı ahalisinin Bank-ı Osmanî aracılığıyla ödemesi gereken vergi gelirleri ödenememiştir. On yük kuruş tutarındaki vergilerin tahsil edilmesi şehirde kalan halkı daha fazla perişan edeceğinden bu meblağın silinmesi Teke Sancağı Meclis İdaresince hazırlanan mazbata ile 7 Eylül 1866'da merkezden talep edilmiştir (BOA., A.MKT.MHM., 363/85).

Antalya'da ortaya çıkan bu vakadan sonra Antalya Limanından İstanbul'a hareket edip Tuzla iskelesine gelen iki gemi ve yolcularının kolera hastalığı bulaşmış olabileceği endişesiyle 10 gün karantinaya tabi tutulmak istenmesi üzerine Tuzla ahalisi buna karşı çıkarak yolcuların 10 gün yerine 15 gün karantinaya alınmaları hususunda ısrar etmişlerdir. Bu gelişmelerden sonra ahali ile karantina tabibi arasında Ağustos sonlarında başlayan anlaşmazlık ancak Eylül sonuna doğru sona erdirilebilmiştir (BOA., A.MKT.MHM., 363/36).

Antalya Karantina Kontrol İstasyonunda 1841 yılında bir tabip bulunmasına rağmen (Sarıyıldız, 1994: 363) 1866 yılında kolera salgını başladığı zaman salgına karşı gerekli tedbirleri alabilecek nitelikte tıp eğitimi almış bir tabip bulunmamaktaydı. Hem salgın öncesinde çeşitli hastalıklara yakalananlar hem de koleraya tutulmaların bir kısmı kendilerini kadere terk ederken bir kısmı da mahalli tabiplere müracaat edip uygulanan yanlış tedavi yüzünden zarar görmekteydiler. Bu nedenlerle hastaların tedavisi için Antalya'nın senelik vergisine ek olarak aylık 1.200 kuruş maaşla bir tabibin seçilerek atanması istenirken bu salgın aynı zamanda Antalya'da diplomalı bir tabip bulundurulması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Niğde yöresinde görülen kolera vakası üzerine oraya atanan ve hizmetleri neticesinde halk tarafından sevildiği için dönüşüne engel olunmak istenen diplomalı tabip Kolağası Nuri Efendinin Antalya'ya atamasının yapılması Teke Sancağı Meclis İdaresi tarafından 19 Ekim 1866 tarihinde merkezden talep edilmiştir. Bu talep üzerine Memleket Tabipliğinde bulunan Kolağası Nuri Efendinin 15 Kasım 1866'da Antalya Tabipliğine nakli yapılarak mal sandığından verilen 1.000 kuruş maaşının kesilmesi ve Antalya vergisine ilaveten aylık ödenmek istenen 1.200 kuruş maaş ilmühaberinin düzenlenerek Maliye Nezaretine gönderilmesi istenmiştir (BOA., MVL., 726/63).

Kolera salgını sırasında Antalya'da bulunan gayrimüslim ahalinin de çoğu firar etmiş ve hastalık geçince hastalık taşımadıklarına dair ellerinde bulunan temiz tezkereleri ile şehre dönmüşlerdi. Buna rağmen karantina memuru ile tabibi bunlara karantina bekletip 34.000 kuruş akçelerini aldıkları gibi firar etmeyen gayrimüslim ahaliden dahi ecza bahası adı altında 9.000 kuruş topladıkları gerekçesiyle vekilleri Anastaş aracılığı ile merkeze şikayet edilmişlerdi. Paralarının zorla alınması ve sağlıklı kişilerin karantina beklettirilerek zarar görmelerine sebep olduklarından dolayı kendilerinden alınan bu meblağın karantina memurundan tahsil edilmesi için Teke Sancağı Kaymakamlığına hitaben 12 Şubat 1867'de ferman çıkarılması talep edilmiştir (BOA., MVL., 525/64).

Yolcu taşıyan gemiler kolera hastalığının bulaşmasında önemli bir faktör olduğundan Antalya'da 1866 yılında ortaya çıkan kolera salgınından sonraki yıllarda tekrar aynı durumun yaşanmaması için Teke sahillerinde dolaştırılmak üzere bir karakol gemisi istenmiş ancak bir türlü gönderilememiştir. Mersin'de kolera vakası ortaya çıkınca sahilin korunması için talep edilen karakol gemisinin 27 Kasım 1890'da acilen gönderilmesi istenmesine (BOA., DH.MKT., 1785/89) rağmen yine gönderilememiştir. Teke sahillerinde dolaştırılmak istenen bu karakol gemisi hem sahil güvenliğini sağlayacak hem de kolera salgını devam eden yerlerden gelen bulaşık gemi ve kayıkların temiz yerlere girişlerini önleyerek tahaffuzhanelere sevk edilmelerini temin edip hastalığın temiz yerlere bulaşmasını engelleyecekti. Konya Vilayetine gönderilen 8 Ocak 1891 tarihli yazıda kolera hastalığının Suriye sahili ile Adana'ya kadar yayılması nedeniyle özellikle bu kesimde gemi dolaştırılması işi Akdeniz Komodorluğuyla Beyrut'ta bulunan Arkadi Vapuru süvarisine havale edildiğinden Teke sahili için ayrıca başka bir vapur görevlendirilmesine gerek kalmadığı bildirilmiştir (BOA., DH.MKT., 1798/55).

2. 1894 Salgını ve Antalya

Kolera salgını 1892 yılında kuzeybatı Hint eyaletlerinde ortaya çıktığı gibi farklı noktalardan dünyanın birçok yerine yayılmış ve yine Hicaz'dan hac yoluyla Osmanlı topraklarına da bulaşmıştır (Sarıyıldız, 1996: 3-4). Antalya'da yaşanan salgın endişesine rağmen 1894 yılı yaz aylarında nerdeyse tüm Anadolu'yu saran kolera salgını sırasında Antalya salgınlardan etkilenmemiş ancak hastalık hem Konya Vilayetinde hem de birçok Anadolu şehrinde tamamen kaybolduktan sonra Antalya'da ortaya çıkmıştır (Ayar, 2007: 137). Antalya civarındaki Kındıra Çiftliğiyle bazı köylerde 1894 yılı Ekim ayı sonunda kolera vakasının görülmesiyle bu yöredeki salgın başlamış ve hastalananlardan birkaçının ölmesiyle durum Antalya Sıhhiye Tabipliğinden, Sıhhiye Nezaretine bildirilmiştir. Bunun üzerine Sıhhiye Nezaretinden derhal korunma tedbirlerinin alınması ve Antalya Limanından çıkacak gemilerin sıhhiye tabibi bulunan yerlerde ayrıntılı bir tıbbi muayeneye tabi tutulmaları emredilmiştir (BOA., Y.A.HUS., 313/4). Salgının başladığı ilk günlerde Antalya'da bulunan mahalli tabipler, hastalığın bir mevsim hastalığı olduğunu iddia etmelerine rağmen Antalya Sıhhiye Tabibi Doktor Panas'ın hastalığın kolera olduğunu Sıhhiye Nezaretine haber vermesi üzerine Rodos Sıhhiye Tabibi de Antalya'ya gönderilmiş ve yaptığı inceleme neticesinde hastalığın kolera olduğunu doğrulamıştır (BOA., A.MKT.MHM., 554/73). Böylece Teke Yöresinde başlayan kolera salgını üzerine Antalya şehir merkezindeki ilk vaka haberi 29 Kasım'da alınmış ve Aralık ayının ilk on gününde 98 vukuat ve 39 ölüm gerçekleşmiştir. Salgın devam ederken Antalya'da 14 Aralık günü 26 vaka ve 13 ölüm

görülmekle birlikte bu salgın sırasında günlük olarak kaydedilen en yüksek ölüm vakasıdır (Ayar, 2007: 137).

Osmanlı topraklarında salgın devam ederken merkez tarafından hastalık çıkan yerlerde derhal gerekli tedbirlerin alınması istendiği gibi kolera vakası her nerede çıkmışsa günü gününe bildirilmesi ve gazetelerde ilan edilmesi emredilmiştir (BOA., İ.DH., 1320/1312/N-01). Bu süreçte Antalya'daki kolera salgınının seyri merkez tarafından dikkatle izlenirken salgın hakkında 13 ve 26 Aralık 1894 tarihlerinde herhangi bir haber alınmamıştır (BOA., Y.PRK.SH., 5/11). Diğer taraftan salgınla ilgili 31 Aralık 1894 tarihinde alınan bilgiye göre Antalya'da 4 kişi hastalığa tutulmuş ve bunlardan 1 kişi hayatını kaybetmiştir (BOA., Y.PRK.SH., 5/17). Bunun dışında 11 Şubat 1895 tarihinde merkeze ulaşan habere göre Antalya'da kolera'dan herhangi bir vaka ve ölüm olmadığı bildirilmiştir (BOA., Y.PRK.SH., 5/25). Antalya'daki salgın 1894 yılının son günlerine kadar şiddetini sürdürürken bundan sonra yavaşlayarak kısmi vakalar halinde 21 Şubat 1895 tarihine kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra eski hastalananlardan ölenler olmuşsa da Antalya'da bir daha kolera vakası ortaya çıkmamıştır. Böylece Antalya'da yaklaşık dört aya yakın devam eden kolera salgınında tespit edilebildiği kadarıyla 353 vukuat ve 182 ölüm meydana gelmiştir (Ayar, 2007: 137).

Antalya'da yaşanan kolera salgını sırasında Antalya Mutasarrıfı yaptığı haksız uygulamalar ve yolsuzlukla gündeme geldiği gibi ahalden bazıları tarafından 20 Ocak 1895'te merkeze şikayet edilmiştir. Zira mutasarrıf ziraat mevsiminde ahaliyi ziraattan men edip Kesikbeli Şosesini inşa sevk ettiği gibi havalar kötü gittiği için halkın üşümesine neden olup kolera hastalığının ortaya çıkmasıyla işçiler arasında yayılmasına ve alınması gereken tedbirleri almadığı için de hastalığın etrafa bulaşmasına sebep olmuştur. Hatta akrabasından birisini işçi kolcubaşılığında istihdam edip uşağına da belediyeden 300 kuruş maaş tahsis ettirmiştir (BOA., BEO., 555/41564). Bu şikayet üzerine 23 Ocak 1895'te Konya Vilayetine gönderilen yazıda durumun yerinde araştırılarak sonucun merkeze bildirilmesi istenmiştir (BOA., DH.MKT., 336/9).

3. Salgına Karşı Alınan Tedbirler ve Sonuçları

Salgına karşı alınan tedbirlerin başında karantina yöntemi gelmekle birlikte aslında Osmanlı Devletinde 16. yüzyıldan beri karantina uygulanmaktadır (Kılıç, 2004: 81). Eski bir uygulama olan karantina yöntemi, çiçek, kolera, veba, tifo ve sıtma gibi bulaşıcı ve salgın hastalıklardan etkilenme ihtimali olan veya etkilenmiş bir kişinin herhangi bir ülkeye veya şehre girmeden önce belirli bir yerde geçirmek zorunda olduğu tecrit süresi ile uygulanan önlemlerin tümünü kapsamaktadır (Yıldırım, 1994: 459). Bu çerçevede dışarıdan gelebilecek bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı korunmak için gerekli sağlık önlemlerinin alındığı mekanlar karantina yerleri olarak bilinen Tahaffuzhanelerdir (Yıldırım, 1985: 1324). Tahaffuzhanelerde yapılan uygulamaya göre dışarıdan gelenler önce tıbbi muayeneye tabi tutulduktan sonra eşya ve malları dezenfekte edilerek gerekli temizlik işlemlerinden geçirilmişlerdir (Dağlar, 2007: 372).

19. yüzyılda Avrupa'da yaşanan kolera salgınları sonrasında sağlık ve altyapı alanındaki hizmetler kurumsal bir yapıya kavuşurken (Çıpa, 1995: 21) bu yüzyılda Osmanlı Devletinde de aynı şekilde hastalığa paralel olarak sağlık kurumları ve altyapı

hizmetleri alanında modern anlamda gelişme kaydedildiği görülmektedir (Moulin, 1999: 175-176; Aydın, 2004: 189).

Osmanlı topraklarında yaşanan salgınlar ile oluşan kaygı sonrasında Osmanlı yönetimi salgınların önlenmesi konusunda girişimlere başlamıştır. Karantina uygulamasının yeni usullerle devreye sokulmasında Hindistan'da başlayıp 1831-1833 tarihleri arasında Ortadoğu ve Avrupa'yı saran kolera salgını etkili olmuştur (Aydın, 2006: 248-248). II. Mahmut döneminde karantina için toplanan mecliste karantinanın idari yönü yanında dini yönünün de olduğu gerekçesiyle fetva istenmiş ve bundan sonra Akdeniz, Karadeniz ve Boğazların uygun yerleri ile Anadolu ve Rumeli'deki liman ve ticaret merkezlerine karantina usulünün konması gerektiği padişaha arz edilmiştir. Karantinanın şeriata uygunluğu konusunda şeyhülislamdan alınarak yayınlanan fetva sonrasında 1837 yılı Eylül ayında karantina meclisinin kurulmasıyla resmen yapılanma başlamıştır (Yıldırım, 1994: 459-460).

Böylece Kızıldeniz sahilleriyle Hicaz'da teşkil edilen karantina ağı sayesinde Hindistan kaynaklı koleranın hac yoluyla Hicaz üzerinden Osmanlı topraklarına yayılması engellenmeye çalışılmıştır (Sarıyıldız, 1998: 320). Diğer taraftan karantina alanında hız kazanan bu yapılanma üzerine 19. yüzyılın ortalarına doğru Antalya Limanına da bir karantina kontrol istasyonu yapılmıştır (Duggan, 2005: 375). Antalya'da 1841 yılında karantina kontrol istasyonunda 1.500 kuruş maaş alan bir karantina müdürüyle 1.000 kuruş maaş alan bir tabip bulunmaktadır (Sarıyıldız, 1994: 363). Böylece bu yeni yapılanma ile taşrada bulunan karantina müdürleri karantina uygulamalarını topluma kabul ettirme konusunda önemli bir rol üstlenmişlerdir. Karantina hekimleri ise 15 günde bir ölenlerin kimlik bilgileri ile ölüm sebeplerinin yer aldığı tabloyu İstanbul'a göndermek ve bölgenin genel sağlık durumu hakkında rapor sunmakla yükümlüydüler. Ayrıca hastalık durumunda gerekli uyarıları yaparak bulunduğu yerdeki yabancı sefaret görevlileri yanında halk sağlığı ile ilgilenen devlet görevlilerine bilgi verecek ve kendi bölgesinde çıkacak bir salgın hastalık durumunda tüm gerekli önlemleri alacaktı (Yıldırım, 2006: 20).

Yaşanan kolera salgınları, devletleri uluslararası ortak sağlık politikası izlemeye sevk etmiş ve bu çerçevede İstanbul'da 1866 yılında düzenlenen Sağlık konferansına 17 devlet katılmıştır. Bu konferansta kolera ile ilgili birçok husus görüşülmekle birlikte aynı zamanda bilimsel karantinanın esasları tespit edilmiştir. Bunu izleyen konferanslarda da karantina usul ve yöntemleri uluslararası anlaşmalarla belirli standartlara bağlanarak garanti altına alınmıştır (Ayar, 2007: 378).

Antalya'da yaşanan kolera salgını üzerine birçok tedbir alınmakla birlikte koleranın Aralık ayı içerisinde şiddetlenmesi üzerine toplanan Sıhhiye Meclisi, 6 Aralık 1894 tarihinden itibaren Anamur'dan Gelidonya'ya kadar Finike dahil olmak üzere sahil kesiminden gelecek olanlara 10 günlük karantina uygulanmasını kararlaştırmıştır (BOA., Y.A.HUS., 314/115). Anamur iskelesinin de bulaşık hududu içerisinde bulunmasından dolayı Antalya'da bulunan 1.000 kadar askerden başka sahilden asker sevkini hastalık süresince ertelenmesi gerektiği bildirilirken bulaşık olmayan yerlerden getirilen askerlerin Silifke iskelesinden sevk edilmesi kararlaştırılmış ancak bir süre sonra bulaşık hududu, Anamur'dan İçil Sancağının nihai sınırı olan Lamas dahil olmak üzere bu hatta kadar uzatılmış ve bu sınırlar içerisinde gelenlerin 10 günlük karantinaya tabi tutulmaları kararı alınarak karantina süresini tamamlamadan karadan hiçbir kimsenin geçmesine ve firarına meydan verilmemesi emredilmiştir (BOA., Y.A.HUS., 315/39; BOA., A.MKT.MHM., 555/20). Diğer taraftan salgın

sırasında Antalya ahalisinin şehri terk ederek Burdur hududuna doğru firar edebilecekleri düşünüldüğünden alınan sıhhi tedbirlerin heba olmaması ve hastalığın daha geniş bir alana bulaşmasını engellemek için Konya Valiliğinin görüşleri doğrultusunda 22 Aralık 1894'te Antalya'da bir kordon tesis edilerek bölgenin çevre ile her türlü ilişkisinin kesilmesine karar verilmiştir (BOA., DH.MKT., 322/22).

Ayrıca Antalya iskelesinden çıkacak olan gemilerin gidecekleri noktalarda tahaffuzhanelere sevk edilerek karantinaya tabi tutulmaları kararlaştırılmıştır (BOA., A.MKT.MHM., 554/73). Bu sırada İdare-i Mahsusaya ait Hasan Paşa vapuru Antalya'dan aldığı 1.015 asker ile 8 yolcuyu Kavak Tahaffuzhanesine çıkarmış ve burada muayeneleri yapılan yolcular karantinaya alınmışlardır. Vapurlarda tabip ve tıbbi malzeme bulundurulma zorunluluğu yanında iskelelere gelen bütün yolcuların muayene edilerek ishal ve diğer belirtilerle hasta olanların vapurlara bindirilmemesi Sıhhiye Meclisinin aldığı kararlar içerisinde yer almaktadır (BOA., A.MKT.MHM., 555/11). Bu askerler, Klazomen Tahaffuzhanesine sevk edildikten sonra 10 gün karantinaya tabi tutulmaları ve sonrasında acilen gidecekleri yerlere gönderilmeleri Sıhhiye Dairesinin kararı üzerine 5 Aralık 1894'te seraskerlik tarafına bildirilmiş ve gereğinin yapılması istenmiştir (BOA., İ.HUS., 32/1312/C-101). Klazomen Tahaffuzhanesinde yapılan muayeneleri sonrasında tümünün sağlık durumlarının iyi olduğu İzmir Karantina İdaresi tarafından 2 Ocak 1895'te merkeze bildirilmiş (BOA., Y.A.HUS., 316/31) olmasına rağmen iki gün sonra askerlerden birisi tam olarak tespit edilemeyen belirtilerle hastalanıp ölmüştür. Bu ölümden başka herhangi bir vaka olmadığı, diğer askerlerin durumlarının iyi olduğu ve gerekli sıhhi tedbirlerin alındığı 6 Ocak 1895'te merkeze bildirilmiştir (BOA., Y.A.HUS., 316/65).

İdare-i Mahsusaya ait Hasan Paşa vapuruyla asakir-i müstebdeleye memuren Tabip Kolağası Nazım Efendi de Antalya'ya gönderilmiş ve hastalık nedeniyle Antalya'da kalmasına izin verilmiştir. Bir süre sonra hastalığın yavaşlaması üzerine mülkiye tabiplerinden Mehmet İsmail Efendinin eskiden olduğu gibi Antalya'da bulunan tabiplere nezaretle hastalığın ortadan kaldırılmasına gayret etmesi yeterli olduğu düşüncesiyle Nazım Efendinin merkeze gönderilmesi gerektiği 2 Ocak 1895'te Teke Mutasarrıflığına bildirilmiştir (BOA., DH.MKT., 327/32).

Antalya'da yaşanan kolera salgını devam ederken bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasının ve yayılmasının önlenmesi için alınacak tedbirler masrafına karşılık olmak üzere Teke Sancağından Tanzifat Resmi toplanmasına izin verilmesi talep edilmiş (BOA., DH.MKT., 311/37) ancak bundan bir sonuç çıkmamıştır.

Antalya'da kolera hastalığının ortaya çıkması ve şiddetlenmesi üzerine merkez tarafından yapılan doktor atamalarıyla gerekli tedbirlerin alınıp hastalananların tedavi edilebileceği ve koleranın yayılmasının engellenebileceği düşüncesi egemendi. Koleranın vefata sebep olması ve Antalya'nın Suriye sahillerine yakınlığı dolayısıyla çevreye yayılmasının engellenmesi için sıhhi tedbirleri almak ve oradaki tabiplere nezaret etmek üzere Askeri Tabip Yüzbaşı Ahmet Efendi 1.000 kuruş maaşla Antalya'ya tayin edilmiştir. Ayrıca gidiş ve dönüş harcırahı da hazırlandığı gibi gidiş harcırahı olan 685 kuruş tutarındaki meblağın Dahiliye tahsisatına mahsup edilmek üzere Antalya gelirlerinden ödenmesi için defterdarlığa izin verilmesi istenmiştir (BOA., DH.MKT., 335/78). Yüzbaşı Ahmet Efendi, Antalya'ya tayin edildiği zaman Antalya'da üç tabip bulunmaktaydı. Bu tabiplerden biri sürekli köyleri dolaşarak teftiş ile meşgul olduğundan yeterli tedbir alınamadığı için hastalığın çevreye bulaşma riski daha da arttığından yeni tabip ihtiyacı ortaya çıkmış ve Tabip Yüzbaşı Ahmet Efendi

Antalya'ya atanarak bu ihtiyaç giderilmeye çalışılmıştır (BOA., İ.DH., 1319/1312/Ş-15).

Bu sırada Antalya'da kolera vakası günden güne arttığından yeterli ilaç bulunamadığı için hastaların tedavisi yapılamadığı gibi gerekli önlemler alınmadığından hastalık daha fazla şiddetlenmeye başlamıştı. Devam eden kolera salgını sırasında Antalya'da bulunan yedi nefer tabip her gün şehri dolaşarak gerekli teftişleri yapıp korunma tedbirlerini almalarına ve temizliğe dikkat etmelerine rağmen yeterli ilaç ve temizlik malzemesi olmadığından aldıkları tedbirlerin sonuçsuz kaldığını belirtmişlerdir. Bunun üzerine hastaların tedavi ve temizliklerinin yapılması için ihtiyaç olan ilaçların gönderilmesi gerektiği Antalya Sıhhiye Tabibi tarafından merkeze bildirilmiştir (BOA., A.MKT.MHM., 554/73).

Osmanlı Devleti yöneticilerinin kolera salgını baş gösteren yerlerin fenni temizliğini yapmak amacıyla kimyasal dezenfektan madde püskürten pulverizatörlerden (Yıldırım, 2006: 24) Avrupa'ya 20 adet sipariş ettikleri (BOA., DH.MKT., 266/11) ve bu pulverizatörlerin 29 Temmuz 1894'te Galata gümrüğüne ulaştığı görülmektedir (BOA., DH.MKT., 282/24). Bundan sonra 30 adet arkalık pulverizatör daha sipariş edilmiş ve 20 Haziran 1895'te bunlar da İstanbul'a ulaştırılmıştır (BOA., DH.MKT., 386/90). Yurt dışından yeteri kadar pulverizatör getirilmesine rağmen bunları sağlıklı bir şekilde kullanabilecek yetiştirilmiş eleman bulunmamaktaydı. Bunun için Paris'ten pulverizatör kullanmasını bilen bir uzman getirilmiş ve getirilen bu uzman pulverizatörlerin kullanılmasını öğretmiştir (Ayar, 2007: 251).

Yurt dışından getirilen bu pulverizatörlerden iki tanesi Antalya'da devam eden salgın sırasında sıhhi ve korunma tedbirlerini almak üzere, 11 Aralık 1894'te İstanbul'dan hareket eden Rus vapuruna binen, mülkiye tabiplerinden Mehmet İsmail, Marko Behor ve İlya Nesim Efendiler ile temizlik memuru Bektaş Efendi tarafından çeşitli ilaçlarla birlikte İzmir yoluyla Antalya'ya getirilmiştir (BOA., DH.MKT., 320/37). Bu tabiplerden İlya Nesim Efendi İznik Kazası belediye tabipliğine tayin edilmişken Antalya'da ortaya çıkan kolera illetinden dolayı gerekli sıhhi tedbirlerin uygulanması için mevcut tabipler yetersiz olduğu düşüncesiyle diğerleriyle birlikte Antalya'ya gönderilmiştir (BOA., DH.MKT., 327/33). Bu üç tabip ile temizlik memurunun harcırahları olan 3.766 kuruşun Dahiliye Nezareti tahsisatına mahsuben gönderilmesi istenmekle birlikte (BOA., DH.MKT., 316/21) bahsedilen miktardaki harcırah ödendiği (BOA., İ.DH., 1318/1312/B-16) gibi tabip başına 1.500 kuruş, memura da 1.000 kuruş aylık maaş tahsis edilmiştir (BOA., DH.MKT., 324/30). Bu hastalık sürecinde Antalya'ya atanmış olan tabiplerden Yüzbaşı Ahmet Efendi, Antalya'daki başarılı hizmetlerinden sonra Tarsus'ta ortaya çıkan kolera vakası üzerine 25 Mayıs 1895 tarihinde buraya tayin edilmiştir. Teke Mutasarrıflığına merkezden çekilen telgrafta yanındaki bir adet arkalık pulverizatörle acilen Tarsus'a gönderilmesi emredilen Tabip Yüzbaşı Ahmet Efendinin (BOA., DH.MKT., 2069/75) Tarsus'a 1.000 kuruş maaşla tayin edildiği bildirilmiş ve ayrıca hizmeti süresince verilecek maaş ve harcırahın gelir cetvellerinin hazineye gönderilmesi istenmiştir (BOA., DH.MKT., 392/78).

Antalya'da ortaya çıkan kolera salgını Antalya için ihtiyaç olan bir hastanenin yapılması zorunluluğunu da gündeme getirmiştir. Zira Antalya'da hastane bulunmadığından hastalanan fakir fukaralar kaderlerine terk edilmekteydiler. Bu nedenle Antalya'da 40 yataklı geçici bir hastanenin yapılması zorunluluk halini

almasına rağmen belediyenin gelirleri masraflarına bile yetmediğinden belediye tarafından bir hastane yapılması imkansız olarak görünmekteydi. Diğer taraftan sıhhiye masrafı için talep edilen 40.000 kuruşun yalnız 15.000 kuruşu gönderildiğinden bu bile gerekli olan sıhhiye masrafını karşılamamaktaydı. Yapılması planlanan hastane için Antalya gelirlerinden bir aylık olarak verilmek istenen 6.500 kuruşun gönderilmesi ve hastalığın bir an önce ortadan kaldırılması için gerekli masraf karşılığı olarak vilayetten henüz gönderilmeyen 25.000 kuruşun dahi ödenmesine izin verilmesi Teke Mutasarrıfı Şevki Bey tarafından 22 Ekim 1894'te talep edilmiştir (BOA., DH.MKT., 327/24). Ayrıca Antalya'da alınan korunma tedbirleri başta olmak üzere hastalığa yakalanan fertlerin geçici tedavileri, ilaç masrafları ve Antalya'ya karşı Burdur'da yapılan tahaffuzhanenin malzemesi yanında kordon uygulaması dolayısıyla kordon içerisinde kalan hanelerden fakir olanlarla hastalık sebebiyle işsiz kalıp nafakasını temin edemeyenlere harcanmak üzere 60.000 kuruşluk bir meblağın tahsis edilmesi istenmiştir (BOA., DH.MKT., 329/18; BOA., A.MKT.MHM., 554/73). Bu istekle ilgili yazı 9 Ocak 1895'te mecliste okunduktan sonra Antalya'da koleradan dolayı sıhhi ve korunma tedbirlerinin devam edip etmeyeceğinin Sıhhiye Nezaretine sorulmasına karar verilmiştir (BOA., MV., 83/35). Bir süre sonra da istek hastalık bertaraf edilene kadar ihtiyaca binaen makul bir talep olduğu gerekçesiyle (BOA., A.MKT.MHM., 554/73) Antalya ve Burdur Tahaffuzhanelerinin ihtiyaçlarıyla kordon altına alınan bulaşık haneler içerisinde kalıp nafakasını tedarik edemeyenlerle diğer korunma tedbirlerine harcanması gerekli olan 60.000 kuruşun bütçe açığına rağmen 1895 yılı gelirlerine zam olarak eklenip tahsis edilmesi sadaretle de uygun bulunmuştur. Ayrıca hastalık sırasında yapılan masraflara karşılık olarak sarf edilmesi gereken 25.000 kuruşun harcanmasına da izin verilmiştir (BOA., İ.ML., 14/1312/Za-13).

Antalya'da 1894 yılında kolera salgını başlamadan hemen önce büyük bir orman yangını çıkmış ve yangın sırasında 15 kadar köy yanmıştır. Yangınzedelere gerekli yardımı yapan Antalya ahalisi Konya'da salgın başladığından beri uygulanmakta olan karantinadan dolayı ekonomik olarak zor durumda kaldıkları gibi bu defa Antalya'da da hastalığın ortaya çıkmış olması hem ticaret erbabının hem de halkın sefalete düşmesine neden olmuştur. Kolera salgını işsiz kalan ahalinin açlık içinde kıvrınmasına neden olduğu gibi bu şartlarda daha kolay yayılma imkanı da bulmuştur. Antalya'da yaşanan salgın sırasında yardıma muhtaç insan sayısının 1.500'den fazla olduğu tespit edilmiş ve bunların ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır. Sadece bunlara günlük 30 paradan 1.000 kuruş, aylık ise 30.000 kuruş harcanması gerekirken sıhhiye masrafı için de 25.000 kuruşluk acil ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede kordon altındaki fakir hanelere dağıtılmak üzere ilk etapta 10.000 kuruşun harcanmasına izin verilmiştir (BOA., DH.MKT., 335/41). Ayrıca salgın sırasında Antalya'da geçici olarak istihdam edilen gardiyanların maaşlarının ödenmesi ve alınan sıhhi tedbirlere harcanmak üzere 8 Ağustos 1895'te 20.000 kuruş daha talep edilmiştir (BOA., A.MKT.MHM., 565/1).

Koleraya karşı alınan korunma tedbirlerinden kordon ve karantina uygulaması tüccarları zarara uğrattığı gerekçesiyle şikayet edilen uygulamaların başında gelmektedir. Özellikle Silifke ve Alanya'daki tüccarlar buldukları yerde üç aydan beri karada ve denizde kolera vakası olmadığı halde uygulamanın devam etmesine bir anlam veremedikleri gibi kordonun kaldırılmasını istemişlerdir. Alanya ahalisi uygulamadan rahatsız olmakla birlikte kordon uygulaması nedeniyle bazı tüccarların iflas ettiğini bunun yanında dışarıdan tüccar gelmediği için yaklaşık 3.000.000 tutarındaki vergi, aşar ve ağnam mubayaası ve tahsilatı yapılmadığından zarar

edeceklerini ve mahvolacaklarını dile getirip kordonun kaldırılmasını talep etmişlerdir (BOA., DH.MKT., 351/19). Bu şikayetlerden sonra Antalya'da 10 günü aşkın bir zamandan beri kolera vakasının kesilmesi üzerine Gelidonya Burnu ile Lamas arasında daha önce yürürlüğe konan 10 günlük karantina uygulaması, Alanya ve Silifke taraflarında sadece gelen gemilere uygulanmak üzere Sıhhiye Meclisince 6 Mart 1895'te alınan kararla kaldırılmıştır (BOA., Y.A.HUS., 321/71). Diğer taraftan Gelidonya Burnundan Suriye'ye kadar olan sahilden yolcu ile gelen gemilere 5 gün, yolcu bulunmayan gemiler içinse 24 saat karantina uygulaması 3 Eylül 1895'te kaldırılırken Antalya Limanından gelen gemilere ilgili tahaffuzhanelerde 5 günlük karantina uygulamasının devam etmesi toplanan Sıhhiye Meclisince karara bağlanmıştır (BOA., A.MKT.MHM., 565/15). Antalya için karantina uygulamasının devam etmesi Antalya'da ticari alanda büyük bir durgunluğa sebep olduğu gibi ahalinin ekonomik durumunun sarsılmasına yol açmıştır. Yaşanan bu ekonomik sıkıntı üzerine Antalya tüccar ve esnafının isteğiyle Teke Sancağı İdare Meclisi tarafından 25 Eylül 1895'te merkeze çekilen telgrafta uygulanan karantinanın kaldırılması talep edilmiştir (BOA., DH.MKT., 434/50). Aynı gün, 5 günlük karantina uygulaması kaldırılırken tıbbi muayeneye devam edilmesi kararlaştırılmış ancak Antalya'da koleradan hiç bir eser kalmaması üzerine tıbbi muayene uygulaması da 22 Ekim 1895'te Sıhhiye Meclisi kararıyla lağvedilmiştir (BOA., A.MKT.MHM., 565/1).

Kolera salgını devam ederken alınan tedbirlerden birisi de hapisanedeki uygulamadır. Bu uygulamaya göre Antalya hapisanesinde bulunan tutuklulara tabiplerin görüşleri doğrultusunda günde bir defa etli ve bol limonlu çorba verilmesi kararlaştırılmıştır. Uygulamanın maliyeti nedeniyle günlük 40 kuruş masrafa yol açtığı Teke Mutasarrıflığı tarafından Sıhhiye Komisyonuna bildirilince gereği Konya vilayetine sorulmuştur. Vilayetten verilen cevapta kolera hastalığının fevkalade bir hastalık olması dolayısıyla mahkumlara, tabiplerin onayı ile bu yiyeceğin verildiği belirtilince Sıhhiye Komisyonu tarafından hastalığın geçmesine kadar bu uygulamaya devam edilmesi uygun görülmüştür (BOA., DH.MKT., 340/9).

Osmanlı topraklarında ortaya çıkan kolera illetine karşı alınan tedbirler sadece bunlarla sınırlı değildir. Ülke genelinde uygulanmak üzere koleradan ölenlerin eşyalarının yakılması ve fakir olanların varislerine eşya bedelinin ödenmesi sıhhiye komisyonunca karara bağlanmıştır (BOA., DH.MKT., 318/39). Özellikle İstanbul başta olmak üzere hastalığın yayılmasını engellemek amacıyla alınan tedbirlerden biri de Hıristiyan ahaliye ruhani reisleri tarafından perhiz günlerinde deniz ürünlerinin yenmesinin yasaklanması olmuştur (BOA., İ.HUS., 34/ 1312/Ş-043). Diğer taraftan Anadolu'dan İstanbul'a kolera salgını dolayısıyla hiç kimsenin bırakılmaması sürekli yinelenmiştir (BOA., A.MKT.MHM., 554/47). Ayrıca kolera münasebetiyle tedavi edilecek olan hastaların hastalığın çıktığı yerlerde tedavilerinin yapılarak Dersaadete gönderilmemeleri gerektiği 9 Ağustos 1894 tarihinde tüm Anadolu ve Rumeli vilayetlerine bildirilmiştir (BOA., DH.MKT., 2068/46). Koleraya karşı İstanbul'da 1893'ten sonra açılan Tebhirhanelerde bulaşıcı hastalıklara yakalananların giysi ve eşyaları basınçlı su buharı ile yıkanırken hastalığın görüldüğü mekanlar, kimyasal maddelerle dezenfekte edilmeye çalışılmıştır (Yıldırım, 1994: 231).

Osmanlı topraklarında 1893-1895 yılları arasında kolera salgınları devam ederken yurt dışından Fransız Chantemesse, Nicolle ve Margeri; Avusturya'lı Karlinski ve Alman Emerih gibi doktorlar getirilip çareler üretilmeye çalışılmış ve aynı zamanda bunların önemli hizmetleri olmuştur (Ayar, 2007: 246). Yurt dışına kolera tedavisi ve

hastalığın yayılmasının engellenmesi hakkında bilgi edinmek üzere 1895 yılı Şubat ayı içerisinde gönderilen Sami Bey, Münih Darülfünun muallimlerinden Bonkofer ve Emerih'in tavsiyelerini İstanbul'a ulaştırmıştır. Hastaların içecekleri meşrubatın ve suyun saf bulunmasına dikkat edilmesi, havuç şalgamı içmekten kaçınılması, gıdaların taze olanlarının tüketilmesi ve bayatlarının tüketilmesinden kaçınılması bu doktorların başlıca tavsiyelerindendir (BOA., Y.PRK.BŞK., 39/79). Bu sırada kolera üzerinde ihtisası olan Alman tabip Emerih, İstanbul'a davet edilmiş ve hiçbir ücret talep etmeden yol parası ve İstanbul'da ikamet masrafı verilmek şartıyla 1 Mart 1895'te daveti kabul ettiği gibi (BOA., Y.A.HUS., 321/16) beraberinde getirdiği Metafin ve Tiyamin Floridat adlı ilacın kolera için kullanılmasını önermesine rağmen bu ilacın hastalık üzerindeki etkisi tam olarak tespit edilememiştir. Hatta ilaç, İstanbul'da hastalanan birkaç kişi üzerinde denenmesine rağmen şifahi tesiri görülmemiştir (BOA., A.MKT.MHM., 596/13; BOA., Y.MTV., 117/108). İstanbul'da bulunan Münih Darülfünun muallimi Doktor Emerih'in kolera hakkında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ders vermesi ve bir rapor hazırlaması talep edilince Emerih bu talebi 15 Nisan 1895'te yerine getirdikten (BOA., A.MKT.MHM., 596/14) sonra 17 Nisan 1895'te ülkesine dönmüştür (BOA., İ.HUS., 36/1312/L-063).

Kolera tedavisi için her yola başvurulduğu bu dönemde Mekteb-i Şahane muallimlerinden Ohannes Efendinin ataları tarafından uygulanmış olmakla birlikte veba ve koleraya karşı deva olduğu iddia edilen çekirdek ve suyun 18 Ocak 1894'te İstanbul'a gönderilmesi dahi istenmiştir (BOA., A.MKT.MHM., 594/5). Diğer taraftan yaşanan kolera salgını sürecinde Darphane-i Amire Kavaim-i Nakdiye Evrak Müdürü Ahmet Şefik Efendi, koleraya karşı etkili olduğunu iddia ettiği hap ve yağ ile gündeme gelmiştir. Hastalığın seyrini üç safhaya ayıran Ahmet Şefik Efendi, suya damlatılacak yağ ile birlikte hastalığın dercesine göre birkaç hapın yutturulmasını hatta çekilmiş kuru kahvenin de hastaya içirilmesinin faydalı olacağını dile getirmiştir (BOA., İ.HUS., 32/1312.C/11).

Koleraya karşı çare arayışları devam etmiş hatta Hindistan'da uygulanan kolera aşısının yararlı olup olmadığı Osmanlı Devletinin Londra Sefareti aracılığı ile araştırılmış ve bir sonuç elde edilememiştir (BOA., Y.MTV., 101/55). R. Koch tarafından 1883'te Mısır'da koleranın etkeni bulunduğundan sonra pek çok bilim adamının çabaları sonunda ölü mikroplardan etkili aşılar yapılmışsa da kolera aşısı ancak 1902'de geniş ölçüde Japonya'da uygulanmış ve bundan sonra yaygınlaşmıştır. Osmanlı Devletinde ilk kez Balkan Savaşları sırasında yapılan aşı iyi sonuç verince I. Dünya Savaşı sırasında da uygulanmıştır (Yıldırım, 1985: 1327).

Osmanlı Devleti bürokratları 1894 yılında yaşanan büyük çaplı kolera vakasından sonra tekrar kolera hastalığı ortaya çıkabileceği endişesiyle 1895 yılında daha ciddi tedbirler almaya çalışmışlardır. Osmanlı Devletinde kolera ile ilgili mücadelede önemli işlere imza atan Hıfzıssıhha Umumi Başmüfettişi Bonkofski Paşanın (Günergün, 1992: 238-239) önerisiyle kolera ortaya çıkmadan daima teftişte bulunarak fenni temizlik yapmak ve herhangi bir yerde hastalık ortaya çıkarsa zaman geçirmeden derhal gerekli tedbirleri almak üzere 20 tabip seçilerek Anadolu ve Rumeli'de bulunan vilayet merkezlerine gönderilmiştir (BOA., MV., 83/37). Vilayetlere gönderilen tabip ve temizlik memurlarıyla birlikte asıl sorumluluğu üstlenecek ve birkaç vilayete bakacak birer de müfettiş tayin edilmiştir. Ayrıca bunlarla birlikte tıbbi malzeme, temizlik elbisesi ve pulverizatör gönderilirken doktorlarla memurların maaş,

harcırah ve nakliye masrafları da ilgili gelir kalemlerinden tahsis edilmiştir (BOA., DH.MKT., 307/73; BOA., A.MKT.MHM., 555/27; BOA., İ.DH., 1320/1312-Ş/55).

Antalya'da kolera vakası devam ederken Diyarbakır, İzmir ve Antalya'da bulunan hastalara tıbbi müdahalede bulunmak için tıbbiye müteahhidi Dimitraki Efendiden 10.420 kuruş 20 para tutarında ilaç satın alınmıştır. İlaç tutarının ödenmesi ile ilgili sorun yaşanınca bütçe açığına rağmen bu paranın 1895 yılı gelirlerinden mahsup edilerek Dimitraki Efendiye ödenmesi 11 Temmuz 1895'te sadaretle de uygun bulunmuştur (BOA., ŞD., 2654/9; BOA., İ.DH., 1324/1313/M-20).

Osmanlı Devletinde kolera ile mücadelede gayret sarf edip koleranın söndürülmesinde yararlılıkları görülenlere ilk defa 1865'te Sultan Abdülaziz tarafından "Kolera Madalyası" verilmiştir (Sakaoğlu, 1995: 23; Yıldırım, 1985: 1326). Ödüllendirme geleneğinin Antalya'da kolera hastalığı ortadan kalktıktan sonra hastalığın bertaraf edilmesinde ve hastaların tedavisinde hizmetleri görülen doktorlar için de devam ettiğini görmek mümkündür. Nitekim Mülkiye Mektebinden mezun olduktan sonra Antalya Belediye Tabipliğine tayin edilen Ahmet Besim Ferahi Efendi, kolera salgını sırasında Antalya Tahaffuzhanesinde çalıştığı gibi ahali ve tutukluları tedavi etmek üzere yaptığı hizmetler taktir toplamıştır (BOA., DH.MKT., 377/8). Bu çalışmalarından dolayı tabip Ahmet Besim Ferahi Efendinin 13 Mayıs 1895'te nizamname ile hak ettiği rütbe-i salise ile taltif edilmesi talep edilmiştir (BOA., DH.MKT., 374/62). Diğer taraftan Antalya'da salgın sırasında yaptığı hizmetlerden dolayı Tabip Yüzbaşı Ahmet Efendi'nin de Teke Sancağı Meclis İdaresinden gönderilen 27 Mayıs 1895 tarihli yazıya göre beşinci rütbeden bir kıta mecidi nişanla ödüllendirilmesi istenmiştir (BOA., DH.MKT., 390/41). Yine Antalya karantina tababeti vekâletinde görevlendirildiği süre içerisinde üstün hizmeti görülen Bobridis Efendinin de uygun bir rütbe ile taltif edilmesi 1 Haziran 1895'te merkezden talep edilmiştir (BOA., DH.MKT., 394/70). Bu istek üzerine, Antalya karantina tabipliği vekaleti süresince vazifesini yaptığı gibi bütün sağlık tedbirlerini alıp hastaları tedavi etmek için gayret eden Bobridis Efendinin, istenen rütbe ile ödüllendirilmesi sadaretle de uygun bulunmuştur (BOA., İ.TAL., 84/1313/Ra-042). Hastalık sırasında Antalya'ya gönderilmiş olan Marko Efendi Antalya'da bulunduğu müddet zarfında vazifesini iyi bir şekilde yerine getirmiş hatta hastaları tedavi ederek temizlik işlerine gösterdiği özen dolayısıyla herkes tarafından taktir edilmiştir. Marko Efendinin bu yararlı hizmetleri neticesinde ödüllendirilmesi, 4 Temmuz 1895'te Teke Sancağı Meclis İdaresince talep edilmiş ve 18 Ağustos 1895'te beşinci rütbeden bir kıta mecidi nişanla ödüllendirilmesine karar verilmiştir (BOA., DH.MKT., 397/51).

Sonuç

Yüzyıllardan beri var olan salgın hastalıklar, toplumlar üzerinde savaşımlardan daha etkili olduğu gibi büyük yıkımlara neden olmuştur. Özellikle kitleleri tehdit eden veba 19. yüzyılda sönmeye yüz tutmuşken bu defa vebadan daha büyük çaplı ölümlere yol açan kolera ortaya çıkmıştır. Kolera hastalığı ilk defa 1817'de Hindistan'da ortaya çıktıktan sonra İngilizler tarafından dünyanın diğer bölgelerine olduğu gibi Osmanlı topraklarına da taşınmıştır. Kolera hastalığının ortaya çıkmasında sanayi devrimi ile yaşanan çevre kirliliği ve alt yapı hizmetlerinin yetersizliği belirleyici rol oynarken hastalığın savaşlar, göçler, hac ve ticaret yoluyla yayıldığı göz ardı edilemez. Osmanlı topraklarında ilk kez 1822'de görülen kolera salgını bu yüzyıl boyunca Osmanlı coğrafyasında belirli aralıklarla dış kaynaklı salgınlarla etkisini sürdürmüştür. Hastalık Osmanlı toplumu arasında büyük huzursuzluklara ve

korkulara sebep olurken hastalıktan kaynaklanan ölümlerin Allahın taktiri olduğunu ileri sürerek bunu kaderle özdeşleştirip alınan tedbirlere karşı gelenlerde olmuştur. Kolera hastalığı genç yaşlı, asker sivil, kadın erkek ayırt etmeksizin nüfus açısından büyük yıkımlara yol açarken 19. yüzyıl içerisinde tespit edilebildiği kadarıyla sadece koleradan dolayı 200.000'in üzerinde Osmanlı vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Nitekim kaybedilen sadece nüfus değil aynı zamanda vergi ve asker kaynağıdır.

Sadece kolera değil salgın hastalıklar konusu ve bunların topluma etkileri Osmanlı açısından yeterince araştırılmamış bir alan olarak durmaktadır. İnsanlarda ve hayvanlarda görülen farklı kaynaklı birçok salgın hastalık birlikte değerlendirildiğinde ilgili dönem içerisinde toplum üzerindeki yıkıcı etkileri daha net bir şekilde ortaya konulabilecektir. Burada konumuza temel teşkil eden 1866 ve 1894-1895 yıllarında Antalya'da görülen kolera salgını psikolojik ve sosyo-ekonomik olarak büyük huzursuzluklara yol açmış, ahalinin çoğu ölüm korkusuyla şehri terk ederek etrafa dağılmıştır. Antalya'da görülen 1866 vakasına nazaran 1894-1895 vakasında bir hayli insan hayatını kaybetmiştir. Salgın sırasında yürürlüğe konan karantina ve kordon uygulaması zaten perişan durumda olan halkı ekonomik olarak daha fazla yıpratmıştır. Sadece nüfus açısından değil ekonomik olarak da büyük yıkımlara yol açan kolera nedeniyle halk ödemesi gereken vergileri ödeyemediği gibi salgın dolayısıyla muhtaç konuma düşmüştür. Antalya'da 1866 salgını öncesinde doktor bile yokken 1894-1895 salgını sırasında Antalya'ya çok sayıda doktor atanarak hastalar tedavi edilmeye ve hastalık kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca pulverizatörlerle hastalıklı ortamlar dezenfekte edilerek mikroptan arındırılmak için çaba sarf edilmiştir. Diğer taraftan Antalya hapishanesindeki tutukluları hastalığa karşı dirençli tutabilmek için bol limonlu ve etli çorba içirilmesi tabiplerin onayıyla uygulanan yeni bir yöntemdir. Bu süreçte Antalya'daki devlet yöneticileri salgına karşı tedbir almaya çalışırken yaşanan başlıca sıkıntılardan birisi ekonomik kaynak yetersizliği olmuştur. Bunların yanında salgınlar sırasında yerel yöneticilerin ve bazı devlet görevlilerinin haksız uygulamaları dolayısıyla şikayet edildikleri de görülmektedir. Antalya'da yaşanan salgınlar, Antalya için hem diplomalı tabip bulundurulması hem de hastane yapılması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Diğer taraftan kolera salgını bertaraf edildikten sonra yararlılık gösteren doktorları ödüllendirme yoluna gidilmiştir.

Yaşanan kolera salgınları ve büyük çaplı kayıplar devletleri ortak sağlık politikası izlemeye ittiği gibi karantina usulü daha bilimsel yöntemlerle uygulamaya konmuştur. Bunun yanında 19. yüzyılda yaşanan kolera salgınları hem Avrupa'da hem de Osmanlı Devletinde sağlık ve alt yapı hizmetleri alanındaki gelişmelere ivme kazandırmıştır. Osmanlı Devleti hastalığa karşı karantina ve kordon uygulaması başta olmak üzere gerekli tedbirleri alırken hastalık görülen bölgelere tıbbiyeden yetişmiş doktorları tayin ederek hastalığın yayılmasını bilimsel yöntemlerle önlemeye çalışmıştır. Yurt dışından getirilen uzman ve doktorlardan yararlanma yoluna gidildiği gibi hastalığa karşı etkili olduğu iddia edilen ilaç ve yöntemlerin denenmesi, aşı araştırmasının yapılması, yurt dışından ilaç ve pulverizatör getirilmesi başlıca çare arayışları olarak göze çarpar.

Bütün bunların yanında kolera salgını sırasında kordon ve karantina uygulaması neticesinde giriş çıkışların yasaklanmasından dolayı salgın ortaya çıkan veya bu kapsam içerisinde değerlendirilen bölgelerdeki ahali ekonomik olarak büyük kayıplara uğratıldıkları gerekçesiyle şikayetçi olmuşlardır. Devletin kötü giden

ekonomi politikası da buna eklenince sosyo-ekonomik huzursuzluklar daha fazla artmıştır. Her şeye rağmen devlet salgın ortaya çıkan yerlerde salgından etkilenen fertlerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Böylece Osmanlı Devletinin 19. yüzyılda toprakları üzerinde izlenen sömürge siyaseti ve yapılan savaşlara birde salgın hastalıklar eklenince devlet büyük bir sosyo-ekonomik bunalım ve çıkmazın içine düşmüştür.

KAYNAKÇA

- AYAR, Mesut (2007). *Osmanlı Devletinde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- AYDIN, Erdem (2004). "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 15, s. 185-207.
- AYDIN, Erdem (2006). *Dünya ve Türk Tıp Tarihi*, Ankara: Güneş Kitabevi Yayınları.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri (A.MKT.MHM): 363/36; 363/37; 363/85; 554/47; 554/73; 555/11; 555/20; 555/27; 565/1; 565/15; 594/5; 596/13; 596/14.
- BOA, Babîâlî Evrak Odası Evrakı (BEO): 555/41564.
- BOA, Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT): 266/11; 282/24; 307/73; 311/37; 316/21; 318/39; 320/37; 322/22; 324/30; 327/24; 327/32; 327/33; 329/18; 335/41; 335/78; 336/9; 340/9; 351/19; 374/62; 377/8; 386/90; 390/41; 392/78; 397/51; 434/50; 1785/89; 2068/46; 2069/75.
- BOA, İrade Dahiliye (İ.DH): 1318/1312/B-16; 1319/1312/Ş-15; 1320/1312/N-01; 1320/1312-Ş/55; 1324/1313/M-20.
- BOA, İrade Hususi (İ.HUS): 32/1312.C/11; 32/1312/C-101; 34/ 1312/Ş-043; 36/1312/L-063.
- BOA, İrade Maliye (İ.ML): 14/1312/Za-13.
- BOA, İrade Taltifat (İ.TAL): 84/1313/Ra-042.
- BOA, Meclis-i Vâlâ Riyaseti Belgeleri (MVL): 525/64; 726/63.
- BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV): 83/35; 83/37.
- BOA, Şûrâ-yı Devlet Belgeleri (ŞD): 2654/9.
- BOA, Yıldız Sadâret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS): 313/4; 314/115; 315/39; 316/31; 316/65; 321/16; 321/71.
- BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV): 101/55; 117/108.
- BOA, Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK): 39/79.
- BOA, Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.SH): 5/11; 5/17; 5/25.
- ÇİPA, H. Erdem (1995). "Mc Neill'in 'Salgınlar ve Halklar'ı Üzerine Düşünceler", *Toplumsal Tarih*, S. 22, s. 18-22.
- DAĞLAR, Oya (2007). "Denizli ve Çevresinde Kolera Salgını ve Salgınla Mücadele", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler*, C. 1, s. 368-374.
- DUGGAN, T.M.P. (2005). "Supplementary Data to be Added to the Chronology of Plague and Earthquakes in Antalya Province and in Adjacent and Related Areas", *Adayla*, No. VIII, s. 357-398.
- DUMONT, Paul (1999). "Yahudiler, Araplar ve Kolera: 19. Yüzyıl Sonunda Bağdat'ta Cemaatler Arası İlişkiler", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, (çev. Ali Berktaş), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 136-152.
- GÜNERGÜN, Feza (1992). "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa (1841-1905), *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ankara: TTK Yayınları, s. 229-252.
- KARPAT, Kemal H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KILIÇ, Orhan (2004). *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünya ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- KUNERALP, Sinan (1996). "Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz'da Hac ve Kolera", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 7, s. 497-511.
- MOULİN, Anne Marie (1999). "Kentte Koruyucu Hekimlik: Pasteur Çağında Osmanlı Tıbbı 1887-1908", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, (çev. Ali Berktaş), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 169-193.
- PANZAC, Daniel (1997). *Osmanlı İmparatorluğunda Veba 1700-1850*, (çev. Serap Yılmaz), İstanbul: TVY Yayınları.
- SAKAOĞLU, Necdet (1995). "Osmanlı'da Salgınlar", *Toplumsal Tarih*, S. 122, s. 23-25.
- SARIYILDIZ, Gülden (1998). "Osmanlılar'da Hıfzıssıhha", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul: TDV Yay.
- SARIYILDIZ, Gülden (1994). "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, C. LVIII, S. 222, s. 329-376.
- SARIYILDIZ, Gülden (1999). "XIX. Yüzyılda Hicaz'da Kolera ve Zemzem Suyu", *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ankara: TTK Yayınları, s. 295-300.
- SARIYILDIZ, Gülden (1996). *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*, Ankara: TTK Yayınları.
- ULUDAĞ, Osman Şevki (1938). "Son Kapitülasyonlardan Biri Karantina", *Belleten*, C. II, S. 7-8, s. 445-467.
- YILDIRIM, Nuran (1994). "Karantina", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s. 459-461.
- YILDIRIM, Nuran (2006). "Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyancılar Karantina İstemezük", *Toplumsal Tarih*, S. 150, s. 18-27.
- YILDIRIM, Nuran (2006). "Su ile Gelen Ölüm Kolera ve İstanbul Suları", *Toplumsal Tarih*, S. 145, s. 18-29.
- YILDIRIM, Nuran (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1319-1338.
- YILDIRIM, Nuran (1994). "Tebhirciler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s. 231-232.